

12

OIKEUS SANANVAPAUTEEN: ONKO HAITALLISEN PUHEEN SALLIMISESTA JOTAIN HYÖTYÄ?

OTTO LEHTO

Sananvapaus yleisesti hyväksytyssä merkityksessä tarkoittaa, että ihmiset luovuttavat, tai heidät pakotetaan luovuttamaan, oikeutensa puuttua muiden ihmisten kirjalliseen tai suulliseen puheeseen. Tämän vastapainoksi he saavat oikeusvaltion turvan yhtäläiselle sananvapaudelleen.¹ Suomi on sitoutunut YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan kansainväliseen yleissopimukseen, jonka mukaan:

Jokaisella on sananvapaus; tämä oikeus sisältää vapauden hankkia, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia riippumatta alueellisista rajoista joko suullisesti, kirjallisesti tai painettuna taiteellisessa muodossa tahi muulla hänen valitsemallaan tavalla.²

Tässä on länsimaalaisen sananvapausajattelun institutionaalinen ydin. Nykylainsäädäntö Suomessa tunnustaa sananvapauden tärkeän aseman mutta alistaa sen monille rajoitteille, jotka heijastavat oikeusjärjestelmämme moniäänisyyttä. On ehkä onni onnettomuudessa, että Suomesta puuttuu Yhdysvalloissa vallalla oleva perustuslaillinen fundamentalismi, jonka mukaan sananvapaus on lähes pyhä arvo, jota ei tarvitse juurikaan perustella.³ Emme voi Yhdysvaltojen tavoin vain nojata laintulkinnallisiin perinteisiin ja esi-isiemme viisauteen, joten meidän pitää oikeasti miettiä, mihin sananvapauden periaatetta tarvitaan.

Keskityn tässä luvussa liberaalin valistusajattelun perinteeseen, jonka mukaan sananvapaus on tärkeä osa avointa, demokraattista ja parempaan

suuntaan kehittyvää yhteiskuntaa.⁴ Vapautta puhua ja kirjoittaa ilman sensuuria pidetään hyvinvointia luovana instituutiona, joka kytkeytyy osaksi liberaalin ja demokraattisen valtion toimintakykyä. Tästä perinteestä on maltillisia ja jyrkkiä tulkintoja. Maltillisissa tulkinnoissa, esimerkiksi John Stuart Millillä, puolustetaan laajaa sananvapautta mutta samalla myönnetään valtiolle oikeus puuttua monenlaisen haitallisen puheen sääntelyyn.⁵ Tuore esimerkki maltillisen liberaaleista tulkinnoista filosofisessa keskustelussa on uusiseelantilaisen filosofin Jeremy Waldronin väite siitä, että vihapuhe on ”yhteiskuntarauhaa uhkaava, hitaasti leviävä myrkky.”⁶ Yhteiskunnalla onkin hänen mukaansa velvollisuus puuttua esimerkiksi vähemmistöjen oikeuksia ja yhteiskunnallista asemaa heikentävään puheeseen. Vastaavanlainen esimerkki oikeustieteen puolelta on Leicesterin yliopiston oikeustieteilijän Onder Bakircioglu väite, että vihapuhe on eräänlainen ”markkinahäiriö”, jonka ratkaisemiseen tarvitaan valtion väliintuloa.⁷

Myönnän valtiolle tämän teoreettisen oikeuden puuttua sananvapauteen mutta pohjaan oman argumenttini sananvapauden jyrkempiin tulkintoihin,⁸ joiden mukaan kaikista hyväntahtoisimpiinkin sananvapauden rajoituksiin tulee suhtautua epäilevästi, koska niiden avulla joko ei saavuteta haluttuja tuloksia tai ne saavutetaan liian kovaan hintaan. Sananvapauden maltillista rajoittamista pidetään vaarallisena lääkkeenä yhteiskunnallisiin ongelmiin. Päällimmäinen syy tähän on se, että yhteiskunnalliset ongelmat eivät ratkea (tehokkaasti) ilman laajaa sananvapautta, joka toimii yhteiskunnallisen kehityksen ja avoimen kommunikaation välineenä. Hyväksyn ajatuksen siitä, että vihapuhe on yhteiskuntaa uhkaava myrkky, mutta esitän, että vihapuheen tukahduttaminen on vielä suurempi yhteiskuntaa uhkaava tekijä, joten 1) haitallista puhetta ei yleensä kannata yrittää tukahduttaa lain keinoin – ei edes niissä tapauksissa, joissa siihen näyttää olevan perusteltuja syitä, (kuten silloin, kun kielletään Holokausti, kiihotetaan kansanryhmää vastaan tai rikotaan uskonrauhaa) ja 2) haitallista puhetta vastaan voi taistella tehokkaimmin sallimalla avoimen ja laajan julkisen keskustelun – ilman sensuuria.

En kuvaa tässä luvussa laajasti modernia sananvapauteskustelua vaan esitän historiallisfilosofista polemiikkaa, jonka tarkoituksena on tarjota lukijalle ymmärrys radikaalin valistusliberalismin käsityksestä sananvapaudesta ja sen utilitaristisesta eli hyöty–haitta-analyysistä.⁹ Sen perusväite on, että tiedonhaluinen, kehittyvä ja demokraattinen yhteiskunta

hyötyy pitkällä tähtäimellä enemmän laajan sananvapauden sallimisesta kuin sen maltillisestakin rajoittamisesta. Tämän näkökulman mukaan haitallisen puheen – kuten vihapuheen ja muun loukkaavan puheen – tukahduttaminen on epätoivottavaa mutta tilannekohtaisesti hyötylaskelmien mukaan perusteltavissa, jos laajan sananvapauden pitkän tähtäimen hyödyt on otettu riittävästi huomioon. Ongelma onkin siinä, että näitä pitkän tähtäimen hyötyjä ei yleensä ole otettu riittävästi huomioon. Sananvapauden haitat ovat kiistattomia, joten sananvapauden uskottavan puolustuksen tulee lähteä tämän todellisuuden hyväksymisestä. Sen tulee tarjota uskottava teoreettinen vaihtoehto houkutteleville valtiollisille ratkaisuille, kuten kohdennetulle vihapuhelainsäädännölle. Väitän, että radikaalin valistusliberalismin esittämä laajan sananvapauden malli tarjoaa tällaisen vaihtoehdon.

SANANVAPAAUS JA VALISTUSFILOSOFIA

Sananvapaus ei ole ihmiskunnan luonnollinen tila vaan pitkän moraalisen kehityksen ja institutionaalisen suojelun tulosta, eikä ole mitään syytä olettaa, etteikö sen hedelmiä voisi huomenna menettää, mikäli tuuli puhaltaa väärältä suunnalta. Sananvapaus on uhattuna jopa niissäkin paikoissa, jossa sen laillinen suoja on perinteisesti ollut vahva, kuten Euroopassa – mukaan lukien Suomessa – joten on hyvä tuntea sen historia.

Filosofian historiassa sananvapaus on erityisen tärkeässä asemassa, koska jo Sokrates tuomittiin – demokraattisessa tuomioistuimessa – kuolemaan jumalanpilkasta ja nuorison turmelemisesta. Filosofia onkin joutunut taistelemaan sensuuria vastaan koko elinaikansa, ja sama koskee tiedettä, taidetta ja kulttuurisia innovaatiota. Filosofien roolin korostaminen kuitenkin asettaa kysymyksen sananvapaudesta liian elitistiseen muotoon. Demokratia-aatteen leviämisen myötä syntyi ajatus *kaikkien* kansalaisten tasavertaisista oikeuksista, joihin kuului myös oikeus osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Viime kädessä sananvapaudessa onkin kysymys jokaisen ihmisen – myös niin sanotun rahvaan – oikeudesta tuoda mielipiteensä ilmi ilman sensuuria.

Sananvapaus alkoi kehittyä vasta 1600- ja 1700-lukujen valistusfilosofiasta ponnistaneiden vallankumouksellisten ajatusten ansiosta, ja siitä tuli tärkeä osa länsimaista oikeuskäytäntöä.¹⁰ Sananvapaus alettiin nähdä vapaan yhteiskunnan tärkeänä tukipilarina, jossa yksilön vapaus

käyttää omia aivojaan ja tuoda mielipiteensä julki asetettiin ennen kuuluttamaan yhteiskunnalliseen asemaan. Sananvapauden uranuurtajia olivat sellaiset valistusajattelijat kuin John Milton (1608–1674), John Locke (1632–1704), Baruch Spinoza (1632–1677) ja Pierre Bayle (1647–1706). Runoilija-esseisti John Milton puolusti rajatonta paino-oikeutta maltillisen oloisesti, mutta julkaisuaikanaan ajatus oli kuitenkin varsin radikaali. Hiukan myöhemmin filosofi John Locke kuulutti suvaitsevaisuuden ja sananvapauden perään erityisesti uskonnollisissa asioissa, mikä oli osa laajempaa poliittisen liberalismien projektia. Locke edisti vapaan yhteiskunnan kehitystä, mutta hänkään ei ollut valmis myöntämään sananvapautta esimerkiksi katolisille ja ateisteille. Skeptikkokirjailija Pierre Bayle meni askeleen pidemmälle: hänen teoksistaan huokuu usko siihen, että vapaus sensuurista on paras keino totuuden paljastumiseen. Bayle ennakoikin John Stuart Millin kuuluisaa sananvapauden puolustusta 1800-luvulla.¹¹

Kaikkein radikaaleimmin ja liberaaleimmin sananvapautta käsiteli 1600-luvulla kuitenkin filosofi Spinoza, erityisesti uskontokriittisessä teoksessaan *Tractatus Theologico-Politicus*. Spinoza ei kannattanut täysin absoluuttista sananvapautta mutta puolusti sitä näkemystä, että ”vapaassa yhteiskunnassa jokainen ihminen saa ajatella mitä haluaa ja sanoa mitä ajattelee.”¹² Käytän tästä spinozalaisesta sananvapauden määritelmästä käsitettä *laaja sananvapaus*. Se muodostaa eräänlaisen ideaalimallin, jota kohti käytännön lainsäädännön tulee pyrkiä.

1600-luvun Hollanti oli liberalismien ja sananvapauden ydinaluetta, ja siellä toimikin useita kiellettyjen kirjojen kustantamoja, joista uudet ajatukset levisivät ympäri Eurooppaa.¹³ Kotimaansa harvinaislaatuudesta vapaamielisyydestä huolimatta Spinoza aatetovereineen joutui usein vaikeuksiin viranomaisten kanssa. Muuallakin Euroopassa radikaalit ajattelijat joutuivat ongelmiin. Vankila, maanpako ja jopa kuolema olivat mahdollisia seuraamuksia sananvapauden väärinkäytöstä. Jatkuva sensuurista huolimatta radikaali valistusajattelu pääsi leviämään 1600-luvulta alkaen ympäri Eurooppaa. Ilman tätä taistelua emme voisi nykyään nauttia niin laajoista vapauksista kuin nyt nautimme.

Akateemisesta sananvapaudesta, jota kutsuttiin myös nimellä ”vapaus filosofoida” (*libertas philosophandi*), oli käytännön hyötyä tiedemiehille ja filosofeille, jotka kamppailivat kirkon ja kuninkaan sensuuria vastaan. Sananvapauden puolesta kamppailua pidettiin kuitenkin myös tärkeänä osana yhteiskunnan laajempaa demokraattista kehitystä, jossa jokainen

ihminen pääsi osallistumaan filosofiseen keskusteluun ja täten muuttamaan yhteiskuntaa. Erityisen tärkeänä radikaali valistusajattelu piti ilmaisun-, ajattelun- ja lehdistönvapautta, koska niiden mahdollistama julkinen keskustelu yhteiskunnallisista aiheista nähtiin parhaimpana tarjolla olevana keinona kerätä tietoa todellisuudesta ja uudistaa lainsäädäntöä hyvinvointia lisäävään suuntaan.¹⁴

Ruotsi-Suomessa tämä liikehdintä konkretisoitui vuonna 1766 painovapausasetuksena, jonka keskeisenä arkkitehtinä toimi suomalainen Anders Chydenius. Tämä asetus poisti lehdistön ja kirjojen ennakkosensuurin mutta ei suinkaan tarjonnut niin laajaa sananvapauden suojaa kuin nykyään. Vuodesta 1774 eteenpäin sananvapaus otti jälleen takapakia kuningaskunnassa. Historian kuluessa sananvapaus Suomessa onkin kokenut nousu- ja laskukausia.¹⁵

SANANVAPAUDEN HAITAT PUNTARISSA

Haluan tunnustaa Feinbergin ja kumppanien tavoin sananvapauden todelliset ja yhteiskunnallisesti merkittävät haitat, mutta väitän tästä huolimatta, että sen pitkän tähtäimen hyödyt ovat kuitenkin keskimäärin suurempia kuin haitat. Tästä syystä on yhteiskunnallisesti katsoen hyvä ratkaisu asettaa juridinen vastuu sananvapaudesta kuulijan ja lukijan harteille lähes kaikissa tapauksissa. On kuitenkin itsestään selvää, että a) sananvapauden käyttö synnyttää monenlaista pahoinvointia ja kärsimystä ja että b) sen synnyttämä pahoinvointi on subjektiivisesta luonteestaan huolimatta psykologisesti todellista ja yhteiskunnallisesti merkittävää. Jotkut sananvapauden puolustajat aliarvioivat tai sivuuttavat kokonaan sananvapauden käytöstä syntyvät todelliset ja yhteiskunnallisesti merkittävät haitat.¹⁶ Tämä on virhe. Tarkastelen seuraavaksi sananvapauden mahdollisia haittoja muutaman esimerkin avulla, jotka auttavat hahmottamaan sananvapauden problematiikkaa.

ESIMERKKI 1: Vuonna 1980 Mark David Chapman ampui John Lennonin. Hänen taskussaan oli J. D. Salingerin kulttiromaani *Sieppari ruispellossa*. Oliko syyllinen Chapham, Salinger vai molemmat?

Joidenkin sananvapauden puolustajien mielestä sananvapauden haittoista ei ole tässä tapauksessa mielekästä puhua, koska haitta tulee määritellä yksinomaan tekojen perusteella, eivätkä sananvapauden käyttäjät voi olla vastuussa muiden ihmisten teoista. Jos joku innostuu murhaamaan

toisen luettuaan *Sieppari ruispellossa* -teoksen, syyllinen ei ole Salingerin kirja vaan murhaajan järkkynyt mieli. Tämä argumenttiketju kulkee seuraavasti:

- 1) Joko laaja sananvapaus johtaa haitallisiin tekoihin tai ei.
- 2) Jos ei johda, niin mitään haittaa ei ole tapahtunut, joten laaja sananvapaus pitää sallia.
- 3) Jos johtaa, niin tuomittavaa on itse haitallinen teko, ei sananvapaus ”itsessään”. Siispä laaja sananvapaus pitää edelleen sallia.

Tarkastelen tämän argumenttiketjun seuraamuksia tuonnempana. On olemassa myös toinen tapa kieltää sananvapauden aiheuttamat yhteiskunnalliset haitat: ajatellaan, että ”pelkkää” mielipahaa ei tule pitää ”todellisena” haittana eikä sitä tulisi ottaa huomioon lakeja säätessä. Otetaan tästäkin esimerkki:

ESIMERKKI 2: Ulla Uskovainen kirjoittaa blogissaan, että evoluutio-teoria on huuhaata ja ettei ateisteihin voi luottaa, koska heiltä puuttuu moraalinen selkäranka. Esko Valtaoja loukkaantuu tästä. Onko Ulla vastuussa Eskon mielipahasta? Vai onko Esko vastuussa *omista* reaktioistaan?

Tämä argumenttiketju kulkee seuraavasti:

- 4) Joko laaja sananvapaus aiheuttaa mielipahaa tai ei.
- 5) Jos ei aiheuta, niin mitään potentiaalista haittaa ei ole tapahtunut. Laaja sananvapaus siis pitää sallia.
- 6) Jos aiheuttaa, niin tällä ei ole väliä utilitaristisen hyöty–haittälaskelman kannalta, koska mielipaha ei ole ”todellista” tai yhteiskunnallisesti merkittävää haittaa. Siispä laaja sananvapaus pitää edelleen sallia.

Kun nämä kaksi esimerkkiä yhdistetään, saadaan seuraavat päätelmät:

- 7) Johtipa laaja sananvapaus haitallisiin tekoihin tai ei, niin se ei ole *itsessään* haitallista. (Kutsutaan tätä vaikka ”Ei itsessään haitallista”-väitteeksi.)
- 8) Aiheuttipa laaja sananvapaus mielipahaa tai ei, niin tätä ei tule laskea *todelliseksi* haitaksi. (Kutsutaan tätä vaikka ”Ei todellista haittaa”-väitteeksi.)

Kun nämä yhdistetään, saadaan yksiselitteinen lopputulos:

- 9) Sananvapaus ei koskaan *itsessään* (tai juuri koskaan) aiheuta *todellista* haittaa. Siispä, jos välitetään vain haitoista, laaja sananvapaus pitää sallia kaikissa tilanteissa.

Voiko tämä pitää paikkaansa? Se vaikuttaa radikaalilta. ”Ei itsessään haitallista” -väitteestä (argumentti 7) seuraa se johtopäätös, että J. D. Salinger ei ole vastuussa siitä, mitä hänen lukijansa tekevät kirjan inspiroimina. Tämä pitää paikkansa, vaikka kyettäisiinkin osoittamaan *Sieppari ruispellossa* -teoksen olleen välttämätön edellytys Mark David Chaphamin päätökselle ryhtyä murhaajaksi. Syyllisyys kun on yksinomaan kausaaliketjun viimeisen ja välttämättömän linkin eli herra Chaphamin harteilla. Saman argumenttiketjun perusteella on kuitenkin myös mahdollista väittää, että kansallissosialistien propagandalehti *Der Stürmerin* päätoimittaja Julius Streicher ei ollut vastuussa siitä, että ihmiset lähtivät kadulle sylkemään juutalaisten päälle, koska hän ei *suoraan* osallistunut fyysiseen väkivaltaan vaan ainoastaan levitti vihapuhetta, jonka tulkitseminen jäi jokaisen lukijan omalle vastuulle. Vastuu väkivallasta oli siis yksinomaan siihen osallistuneiden harteilla.

”Ei todellista haittaa” -väitteen (argumentti 8) perusteella on puolestaan mahdollista sanoa, että sananvapauden käytön aiheuttama mielipaha ei ole todellista haittaa, tai ainakaan sellaista haittaa, jolla pitäisi olla oikeudellisia seuraamuksia, vaikka tämä mielipaha olisi subjektiivisesti katsoen erittäin epämiellyttävä kokemus. Jos esimerkiksi harras kristitty Ulla Uskovainen loukkaantuu siitä, että Esko Valtaoja levittää uskonnon vastaista propagandaa (tai jos puolestaan Esko Valtaoja loukkaantuu siitä, että harras kristitty Ulla Uskovainen levittää tieteen vastaista propagandaa), niin tämä on lainsäädännön näkökulmasta täysin yhdentekevä asia, sillä *viimekätinen vastuu mielipahasta ja loukkaantumisesta on aina kuulijalla*. Tämä johtopäätös seuraa, vaikka kyettäisiinkin osoittamaan kausaalinen syy ja seurauksen yhteys tuotetun puheen ja toteutuneen haitan välillä.

Nämä argumentit yhdistävä näkökulma on liberaalista näkökulmasta houkutteleva, koska se tukee laajaa sananvapautta helpolla loogisella tempulla. Valitettavasti se on myös epäuskottava, koska se kiistää sananvapauden väärinkäytön pahoinvoinnin synnyttäjänä (argumentti 7) ja psykologisen mielipahan merkityksen inhimillisessä hyvinvoinnissa (argumentti 8).

Jos uskotaan, että sananvapaus on ”pyhä” arvo, joka takaa kaikille kansalaisille oikeuden solvata naapuriaan ilman seuraamuksia, sananvapauden hyvinvointivaikutusten arvioiminen on pelkkää ajanhukkaa. Mutta jos uskotaan, että sananvapaus on keinotekoinen instituutio, joka synnyttää sekä hyvinvointia että pahoinvointia, on tärkeää esittää parempia perusteluita sille, mihin sitä oikein tarvitaan. Sananvapauden aiheuttama mielipaha ja loukkaantuminen tulee ottaa huomioon lakeja säädettyäessä.¹⁷ Vihapuhelainsäädännön maltillisten puolustajien virhe on kuitenkin ollut se, että he ovat ylikorostaneet sananvapauden (lyhyen tähtäimen) haittoja ja aliarvioineet sen (pitkän tähtäimen) hyötyjä.

SANANVAPAUDEN KOLME TUKIPILARIA

Jotta laajaa sananvapautta voidaan puolustaa, täytyy löytää riittävän voimakkaat ja uskottavat periaatteet, jotta sen todelliset ja yhteiskunnallisesti merkittävät haitat näyttäisivät suhteessa pieniltä.

Tällaiset periaatteet on mahdollista löytää radikaalin valistusfilosofian liberaalista utilitarismista, josta esitän oman tulkintani. Laaja sananvapaus on kokonaisvaltainen paketti, eikä sen hyötyjä voi saavuttaa tarjoamalla ihmisille *rajoitetusti* sananvapautta. Tämä tarkoittaa, että sananvapauden piiriä on vaikeaa ellei lähes mahdotonta rajoittaa ”kirurgisesti” tappamatta potilasta. Sananvapauden kolme tärkeää ja toisistaan riippuvaista periaatetta ovat *tieto*, *avoimuus* ja *kehitys*.

Tiedon levittäminen tarkoittaa, että sananvapaus mahdollistaa tiedon vapaan etsimisen, välittämisen ja tulkinnan. Tämän vapauden myötä leviää myös virheellistä ja haitallista tietoa, mutta kaikkien on mahdollista osallistua sen kumoamiseen. Oli idea hyvä tai huono, se voidaan esittää avoimesti ilman väkivallan ja sensuurin pelkoa. Tätä periaatetta kutsutaan joskus myös ”ajatusten markkinapaikaksi”, joka juontaa juurensa klassiseen liberalismiin, kuten John Stuart Millin klassikkoteokseen *On Liberty*.¹⁸

Kuten todettu, tiedon leviäminen saattaa olla vaarallista, koska ilkeämielisesti motivoituneet tahot voivat levittää valeuutisia tai hyödynnä ihmisten puutteellista tietotasoa tai hyväuskoisuutta. Miten Karri Kansalainen voi tietää, mitä hänen kuuluisi tietää? Ehkä hänellä ei ole edes riittävää tietoa hankkia riittävää tietoa. Hänen täytyy ensiksi tietää, kehen luottaa ja kenen näkemyksille antaa painoarvoa. Tähän kaikkeen

tarvitaan osaamista ja tietotaitoa, joka ei ole jakaantunut tasaisesti kansan keskuudessa. Osaamisen epätasainen jakautuminen ei kuitenkaan ole riittävä syy ottaa sananvapautta pois kansalaisilta, jos parempaakaan vaihtoehtoa ei ole tarjolla. Mielestäni on kaksi syytä uskoa, että parempaa vaihtoehtoa ei ole tarjolla: 1) Kautta historian oppineet ihmiset, jotka ovat muodostaneet älyllisen eliitin, ovat aivan oikein nähneet, miten vähän tavalliset ihmiset tietävät asioista, mutta valitettavasti he ovat samalla yliarvioineet oman tietotasonsa. On vaarallista kuvitella edes parhaan saatavilla olevan tiedon olevan lopullinen totuus. Avoin tiedonvaihto edellyttää tiettyä nöyryyttä, ja se edellyttää, että myös kaikista tietäväisimmät, osaavimmat ja koulutetuimmat kansanosat myöntävät oman erehtyväisyytensä. 2) Puutteellisessa tiedossa elämiseen kuuluu olennaisena osana epäonnistumisen riski ja eräänlainen hapuilu pimeässä. Kokeileva keskustelukulttuuri takaa, että ihmiset löytävät uusia keinoja korjata vallitseviin uskomuksiin liittyviä virheellisiä oletuksia. Tämän takia tiedon periaatetta voi kutsua myös *skepsiksen* periaatteeksi eli kriittiseksi tiedonhakuisuudeksi, jonka alkuperä on esimerkiksi *valitusfilosofi* David Hume (1711–1776) filosofissa. Sen lähtökohtana on nöyryys maailman monimutkaisuuden ja ihmisten rajallisen tietokyvyn edessä.¹⁹

Avoimuus (tai *demokratia*) tarkoittaa deliberatiivista eli keskustelevaa kansanvaltaa, jossa politiikan sisältö kumpuaa ihmisten sananvapauden käytöstä. Sananvapaus toimii demokratian suojana ainakin kahdella tavalla: 1) Sananvapaus lisää kansalaisten pääsyä avoimen tiedon ja vaihtoehtoisten ajatusten äärelle, mikä lisää heidän kykyään tehdä poliittisesti valvettuneita päätöksiä ja toimia demokraattisina kansalaisina. 2) Samalla sananvapaus edistää toimivan opposition toimintaa, koska valtaapitävät eivät voi sensuroida opposition esittämää kritiikkiä hallituksen politiikkaa vastaan. Sikäli kuin oppositiopolitiikalla pyritään muuttamaan lakeja, se sisältää aina jonkinlaisen ”kiihotuksen” lakia ja järjestystä vastaan, mutta tällainen kontrolloitu vallankumous mahdollistaa kuumien tunteiden turvallisen purkautumisen.

Monissa yhteiskunnissa ongelmat purkautuvat väkivaltaisesti sisällissotina tai vallankumouksina. Demokratian etu on siinä, että se tarjoaa väkivallattoman keinon vaihtaa hallitsijoita. Hallitsevalla poliittisella eliitillä ei yleensä ole motivaatiota uudistaa politiikkaa vastaamaan yhteiskunnan muuttuvia tilanteita, joten vallanpitäjien säännöllinen vaihtaminen on tarpeen. Paras tapa edistää dynaamista muutosta – eli

tehdä säännöllinen ”poliittinen verensiirto” – on pitää vapaaseen ajatustenvaihtoon nojaavat demokraattiset vaalit, joissa kärkkään kriittinen oppositio ja vapaa media toimivat vallan vahtikoirina. Hallitsijoita ei kannata tietenkään vaihtaa pelkästään vaihtamisen ilosta vaan ennen kaikkea siksi, että valtarakenteiden joustavuus auttaa ratkaisemaan yhteiskunnallisia ongelmia. Ilman rauhallisen vallanvaihdoksen mahdollisuutta monet ongelmat jäisivät ratkaisematta tai niiden ratkaiseminen tulisi kohtuuttoman kalliiksi. Ja ilman sananvapautta ihmiset eivät tiedä, milloin hallitsijoita kannattaa vaihtaa, ja millaisia vaihtoehtoja heille on tarjolla. Toisin sanoen avoin ja sensuroimaton demokraattinen keskustelukulttuuri pakottaa ajatukset ja ideologiat *kilpailemaan* keskenään. Tämä kilpailu pakottaa vanhat ajattelutavat ja käytännöt muuttumaan ajan tarpeiden mukaan.

Kehitys (tai *evoluutio*) on kaikkein tärkein ja toisaalta kiistanalaisin periaate. Usko kehitykseen – yhteiskunnan kykyyn parantaa itseään – on ollut yksi tärkeimmistä valistusajattelun oppirakenteista. Kehitysusko olettaa, että ihmiskunta kykenee kehittymään parempaan suuntaan ja että instituutiot kannattaa suunnitella niin, että ihmiskunnan pitkän linjan tulevaisuus otetaan huomioon. Näitä oletuksia eivät kaikki ihmiset jaa, ja monille politiikassa on kysymys vain lyhyen tähtäimen kysymyksistä. Mutta jos oletetaan, että nykysukupolvet välittävät ainakin jonkin verran tulevasta sukupolvista, vähintään omista lapsistaan ja lapsenlapsistaan, ja jos oletetaan, että on mahdollista pyrkiä tekemään maailmasta parempi paikka korjaamalla nykyisyyden epäkohtia, laajan sananvapauden ”evoluutiivinen” hyöty paljastuu sen kaikkein tärkeimmäksi ominaisuudeksi.

Esimerkiksi Wilhelm von Humboldt ja Karl Popper ovat väittäneet, että yhteiskunnallinen tiedonvaihto ja oppiminen onnistuu parhaiten, jos ihmiset kykenevät sanomaan vapaasti mitä ajattelevat.²⁰ Kun yhteiskunta kohtaa uusia ongelmia – kuten ilmastonmuutos, muuttunut geopolitiittinen tilanne, pakolaiskriisi tai taloudellinen globalisaatio – ei ole itsestään selvää, että julkinen keskustelu kykenee ottamaan nämä uudet haasteet huomioon parhaalla mahdollisella tavalla. Jotta politiikka ja moraali voisivat kehittyä, ihmisillä tulisi olla mahdollisuus kokeilla erilaisia elämäntyyliä ja oppia muiden esimerkeistä.²¹ Myös markkinat toimivat parhaiten, mikäli ihmisten on mahdollista kommunikoida vapaasti keskenään.²²

Sananvapaus menettää arvonsa, jos oletetaan, että totuudet on jo löydetty (tietämättömyys ei ole ongelma), poliittinen järjestelmä on

Kuvio 12.1. Sananvapauden kolme tukipilaria: tieto, kehitys ja avoimuus.

täydellistetty (demokraattiselle oppositiolle ei ole enää tarvetta) ja kehitys on saavuttanut luonnollisen loppupisteensä (lisäkehitys voi johtaa enää rappioon). Mutta jos edes jokin näistä oletuksista kyetään osoittamaan vääräksi – puhumattakaan siitä vaihtoehdosta, että ne ovat kaikki virheellisiä – sananvapaudella on aina tärkeä paikkansa.

Tällainen abstrakti teoria, joka perustuu teoreettisiin, pitkän tähtäimen hyötyihin, ei tietenkään kerro mitään siitä, onko sananvapaudesta hyötyä juuri *sinulle* juuri *tässä* ja *nyt*, mutta se kertoo, minkälaisia asioita on pakko ottaa huomioon kokonaisuutta pohdittaessa. Sananvapautta tarvitaan, jos oletetaan, että 1) ihmiset eivät yhtäkkiä muutu kaikkitietäviksi, 2) demokraattiset vallanvaihdokset ovat jatkossakin välttämättömiä ja 3) yhteiskunnan kehitys kohti parempaa on jatkuva prosessi ilman lopullista päätepidettä.

SANANVAPAUDEN VAIKUTUSTEN MITTAAMINEN

Utilitarismin mukaan lait ovat hyviä tai huonoja sen mukaan, aiheuttavatko ne enemmän hyötyä vai haittaa. Tämän vuoksi niiden vaikutuksia on analysoitava tarkasti. Sananvapauden haittojen ja hyötyjen mittaamisen voi ajatella olevan helppoa, sillä ihmisiltä voi kysyä, aiheuttaako jokin sananvapauden käyttö heissä mielihyvää vai mielihyvää, paheksuntaa vai hyväksyntää. Nämä mielipiteet voidaan sitten matemaattisesti summata

yhteen, jolloin saadaan jonkinlainen käsitys siitä, onko tutkittu sananvapauden käyttö haitallista vai hyödyllistä.

Hyvinvointia ei kuitenkaan ole mahdollista tutkia näin yksinkertaisesti. Hyvinvoinnin kokonaisvaltainen summaaminen on erittäin hankalaa, sillä hyvinvoinnin mittaamiseen kuuluu myös – ja ennen kaikkea – *pitkän aikajakson* ja *epäsuorien* vaikutusten huomioon ottaminen. Nämä ovat usein vaikeasti rajattavissa, määriteltävissä ja tarkasteltavissa. Sananvapauden käyttö aiheuttaa todellista ja yhteiskunnallisesti merkittävää haittaa, joka tulee ottaa huomioon poliittisessa päätöksenteossa. Tämä on argumentti sananvapautta vastaan. Mutta toisaalta myös sananvapauden instituution synnyttämä pitkän tähtäimen hyvinvointi tulee ottaa huomioon poliittisessa päätöksenteossa. Kokonaisyhyvinvoinnin näkökulmasta on tarpeen mitata sananvapauden *ristiriitaisten vaikutusten (hyötyjen ja haittojen) nettosumma*.

Moni asia aiheuttaa samanaikaisesti sekä kipua että nautintoa, sekä pahoinvointia että hyvinvointia. Asiaan vaikuttaa olennaisesti valittu näkökulma ja ajanjakso. Jos esimerkiksi hammassärkyistä kärsivä ihminen menee hammaslääkəriin, hän luultavasti kärsii tilapäisesti *enemmän* hammaslääkärissä kuin jos hän olisi jäänyt kotiin. Jos häneltä kysyttäisiin hänen mielentilaansa hammaslääkärissä, lyhytnäköinen utilitaristinen analyysi saattaisi päätyä siihen virheelliseen lopputulokseen, että hammaslääkärikäynti on pelkästään huono asia. On tietenkin selvää, että tämän ajattelutavan virhe on liian lyhyt- ja likinäköinen perspektiivi. Hammaslääkärin aiheuttama kärsimys on vain välttämätön paha, jonka avulla on mahdollista parantaa ihmisen pitkän tähtäimen kokonaisyhyvinvointia. Sekä hammaskipu että sen hoito aiheuttavat kärsimystä, mutta pitkällä tähtäimellä hoito maksaa itsensä takaisin.

Tämä sama virheellinen näkökulma vaivaa sananvapauskeskustelua. Jos sananvapautta puolustaa lyhyt- ja likinäköisestä perspektiivistä, on helppo sokaistua sen näkemisestä, millaista tuskaa ja vaivaa sananvapauden instituutio aiheuttaa monille ihmisryhmille ja yksilöille. Mutta jos sananvapauden aiheuttamia haittoja verrataan hammaslääkärikäynnin aiheuttamiin haittoihin, saadaan parempi kuva sananvapauden pitkän tähtäimen hyödyistä. Tästä näkökulmasta sananvapauden, kuten hammashoidon, aiheuttama kärsimys on välttämätön paha, josta ei ole mahdollista päästä eroon ilman, että samalla luovutaan myös järjestelmän hyvistä puolista.

Suomessa sananvapauden tila on poikkeuksellisen hyvä, mutta tämä ei tarkoita, että olisimme immuuneja sananvapauden periaatteiden rapistumiselle. Usein rapistuminen alkaa hyväntahtoisista periaatteista, ja sen takia juuri näitä hyväntahtoisia periaatteita tulee arvioida kriittisesti. Muuten Suomi voi pikkuhiljaa menettää asemansa vapaana ja avoimena yhteiskuntana.

Sananvapauden rajoittaminen on historiallisesti katsoen sääntö, kun taas sananvapauden kunnioittaminen on harvinaislaatuinen poikkeus. Se, mikä muuttuu historian saatossa, on perustelut rajoituksille. Suomessa sananvapauden rajoittamista on oikeutettu esimerkiksi kansalaisten perusoikeuksien turvaamisella. Näitä oikeuksia ovat muiden muassa ihmisarvo, tasa-arvo, vähemmistöjen erityisasema ja uskonnolliset arvot. Nämä ovat tärkeitä arvoja, jotka tulee ottaa huomioon, kun mietitään lainsäädännön kokonaisuutta ja perustuslain turvan toteutumista. On kuitenkin mahdollista väittää, että länsimaissa vallalla olevat sananvapauden rajoittamiset vihapuheen kitkemisen nimissä ovat *keskimäärin* suurempi uhka länsimaiselle sivistysvaltiolle kuin vihapuhe itsessään.

Miksi vihapuhetta ei olisi syytä kitkeä? On totta, että loukkaava puhe, jopa tahaton sellainen, on todellinen yhteiskunnallisen haitta, josta olisi parasta päästä eroon – ainakin jos siihen on riittävät, sopivat ja asianmukaiset keinot. Ja on itsestään selvää, että absoluuttisesta sananvapauden periaatteesta on tarpeen luopua tietyissä tilanteissa. On kuitenkin syytä olla varovainen niin kauan kuin ei ole riittäviä, sopivia ja asianmukaisia keinoja haitallisen puheen kitkemiseksi – innokkaiden lainsäätäjien luuloista huolimatta. Yhteiskunnan kannattaakin myöntää ihmisille mieluummin liian paljon sananvapautta kuin liian vähän. Liiallinen sananvapaus aiheuttaa yleensä korkeintaan paikallista haittaa, kun taas liian vähäinen sananvapaus saattaa lamauttaa koko yhteiskunnan toiminta- ja uudistumiskyvyn.

Valitettavasti mitään parempaa keinoa vihapuheen kitkemiseen ei näytä olevan kuin laajan sensuurivallan luovuttaminen lainsäätäjille ja oikeuslaitokselle: houkutteuksesta huolimatta tällaista valtaa ei kannata antaa viranomaisille. Jos sananvapautta rapautetaan, samalla heikkenee yhteiskunnan kyky 1) synnyttää ja prosessoida uutta tietoa, 2) pitää yllä demokraattista yhteiskuntaa ja toimivaa oppositiota ja 3) kehittyä dynaamisesti avoimena yhteiskuntana.

Lain puitteissa on mahdollista rajoittaa väkivaltaan, ihmisoikeuksien rikkomiseen ja vallankumoukselliseen toimintaan yllyttäviä tekstejä. Ihmisten fyysisen koskemattomuuden suoja voidaan vahvistaa ja sen rikkomisesta myönnettäviä rangaistuksia voidaan koventaa. Kun nämä toimet on tehty, ihmisille voidaan taata oikeus ”ajatella mitä haluavat ja sanoa mitä ajattelevat” – jopa siihen pisteeseen, että yleinen keskusteluilmapiiri alkaa tuntua rumalta ja vaaralliselta kenen tahansa järkevän ihmisen mielestä. Viha, pelko ja tyytymättömyys löytävät joka tapauksessa purkautumiskeinonsa tavalla tai toisella. Valitettavasti joskus täytyy sietää myös huonoja ja vaarallisiakin mielipiteitä, jotta keskustelu lopulta löytää tasapainopisteensä. Emme ole riittävän taitavia moraalikirurgeja ja lainsäätäjiä, jotta voisimme luottaa itseemme, toisiimme tai päättäjiimme sananvapauden sopivien rajojen määrittelyssä.

Oppia voi ottaa siitäkin, että populistiseen politiikkaan ja rasistiseen ilmapiiriin eivät ole pureet yritykset kitkeä vihapuhetta ja muukalaisvihamielistä puhetta esimerkiksi sakkorangaistusten ja sensuurin keinoin. Voidaan jopa väittää, että yritykset sensuroida poleemisia poliitikkoja, kuten Jussi Halla-aho, ovat antaneet heille ansaitsemattoman marttyyrin viitan. Lainsäädännölliset yritykset rajoittaa rasistien, seksistien, homofobikkojen ja erilaisten kansankiihottajien puhetta ovat luultavasti paradoksaalisesti kasvattaneet vihapuheen suosiota.

Jos radikaalin valistusliberalismin käsitys laajasta sananvapaudesta otetaan politiikan ohjenuoraksi, Suomessa käytössä olevia lakipykäläitä esimerkiksi kansanryhmää vastaan kiihottamisesta, uskonrauhan rikkomisesta ja uskontojen pyhinä pitämien asioiden loukkaamisesta tulisi muokata tai poistaa kokonaan laista. Nämä lakipykälät kohentavat suojeluksen kohteena olevien ihmisten hyvinvointia lyhyellä tähtäimellä mutta ne uhkaavat epäsuorasti yhteiskunnan pitkän tähtäimen hyvinvoinnin rakennuspalikoita, eli sananvapauden turvaamia tiedon, avoimuuden ja kehityksen periaatteita.

On parempi erehtyä liiallisen kuin liian vähäisen sananvapauden suuntaan. Kun pidetään yllä suorapuheista ja sensuroimatonta keskustelukulttuuria, vaikeita asioita voidaan ratkaista turvautumatta väkivaltaan. Laaja sananvapaus yhdistettynä vahvaan fyysisen koskemattomuuden ja omaisuuden suojaan saa aikaan sen, että ihmiset kykenevät toimimaan yhteiskunnan parantamiseksi.

Jos lähtökohdaksi otetaan, että elämme avoimessa yhteiskunnassa, jossa kaikki mielipiteet ovat sanottavissa, kaikilla ihmisillä tulee olla oikeus osallistua keskusteluun totuudesta, kulttuurista, politiikasta ja yhteiskunnallisista kysymyksistä. Tämä ei tarkoita, että kaikkien mielipiteet ovat samanarvoisia eikä sitä, että kenenkään mielipidettä ei saa kritioida – päinvastoin. Se tarkoittaa ainoastaan sitä, että jokainen on vapaa ilmaisemaan mielipiteensä mistä tahansa asiasta.

On tärkeää huomata, että väkivallaton keskustelu ei tarkoita *kivutonta* tai *mukavaa* keskustelua. Demokraattisten kansalaisten täytyykin nostaa kipukynnystään, koska vapaan puheoikeuden käyttäminen erimielisyyksien ratkaisemiseksi johtaa väistämättä omalle epämukavuusalueelle tai jopa suoranaiseen psykologiseen kärsimykseen. Ja vaikka pahoinvoinnissa ja epämukavuudessa ei ole *itsessään* mitään hyvää, ne ovat *välineellisesti* hyviä asioita, jos ne synnyttävät yhteiskunnallisia prosesseja, jotka auttavat yhteiskuntaa kehittymään. Sananvapautta rajoittamalla poliittinen yhteisö helposti amputoi itseltään korvaamattoman instituution, jonka avulla kyetään löytämään kestäviä ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin, joista kenties tärkein on inhimillisen kärsimyksen vähentäminen.